

**Ք. ԵՐԵՎԱՆԻ 20-ՐԴ ԴԱՐԻ ՇԵՆՔԵՐԻ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՎԵՐԱԿԱՌՈՒՑՄԱՆ
ՀԱԿԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Արմենուհի Ալբերտի Ալեքսանյան*, Արա Հրայրի Հովսեփյան

*Ճարտարապետության և շինարարության Հայաստանի ազգային համալսարան, ք. Երևան, ՀՀ
aleksanyan.armenuhi@yandex.com*

Հոդվածը նվիրված է 20-րդ դարում կառուցված երևանյան շենքերի պահպանության և վերակառուցման գործընթացներում առաջացող հիմնախնդիրների ուսումնասիրությանը: Քննարկվում են քաղաքաշինական զարգացման, մշակութային ժառանգության պահպանության և տնտեսական շահերի միջև առկա հակասությունները, որոնք ազդում են մայրաքաղաքի ճարտարապետական դիմագծի ձևավորման վրա: Վերլուծվում են ք. Երևանի տարբեր շրջաններում իրականացված վերակառուցման նախագծերը, դրանց ազդեցությունը պատմամշակութային միջավայրի և քաղաքային ինքնության պահպանման վրա: Ուշադրություն է դարձվում խորհրդային ժամանակաշրջանի ճարտարապետական ժառանգության գնահատման, իրավական կարգավորման և հանրային մասնակցության խնդիրներին: Հետազոտության արդյունքները ցույց են տալիս, որ 20-րդ դարի շենքերի պահպանության արդյունավետ քաղաքականությունը պահանջում է հավասարակշռված մոտեցում, որը կհամատեղի ժառանգության պահպանման սկզբունքները և ժամանակակից քաղաքաշինական պահանջները:

Բանալի բառեր. ք. Երևան, 20-րդ դարի ճարտարապետություն, մշակութային ժառանգություն, պատմական միջավայր, վերակառուցում, պահպանություն, ճարտարապետական ինքնություն

Ներածություն

Ք. Երևանը, որպես Հայաստանի Հանրապետության մայրաքաղաք, 20-րդ դարի ընթացքում կրել է լայնածավալ քաղաքաշինական և ճարտարապետական վերափոխումներ, որոնց արդյունքում ձևավորվել է քաղաքի ժամանակակից դիմագիծը: Այդ ժամանակաշրջանում կառուցված շենքերը ոչ միայն արտացոլում են տվյալ դարի ճարտարապետական ուղղություններն ու տեխնոլոգիական հնարավորությունները, այլև պատմական, մշակութային և հասարակական արժեքների կրողներ են: Սակայն վերջին տասնամյակներին քաղաքի ինտենսիվ զարգացումը, նոր կառուցապատման ծրագրերը և անշարժ գույքի շուկայի պահանջները հաճախ բխվում են 20-րդ դարի ճարտարապետական ժառանգության պահպանության խնդիրներին:

Երևանում իրականացվող վերակառուցման և արդիականացման գործընթացները մի կողմից նպաստում են քաղաքային միջավայրի զարգացմանն ու ժամանակակից պահանջներին համապատասխանեցմանը, իսկ մյուս կողմից վտանգում են պատմականորեն արժեքավոր շենքերի

ամբողջականությունն ու ինքնատիպությունը: Հատկապես վիճահարույց են խորհրդային ժամանակաշրջանի կառույցների պահպանության հարցերը, քանի որ դրանց մշակութային և պատմական նշանակության գնահատումը հաճախ ենթարկվում է տարբեր մեկնաբանությունների [1]:

Հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել Երևանի 20-րդ դարի շենքերի պահպանության և վերակառուցման գործընթացներում առկա հակասությունները, բացահայտել դրանց առաջացման հիմնական պատճառները և գնահատել դրանց ազդեցությունը քաղաքի պատմամշակութային միջավայրի վրա: Հետազոտության շրջանակում վերլուծվում են քաղաքաշինական քաղաքականությունը, իրավական կարգավորումները, հասարակական վերաբերմունքը և առանձին շենքերի վերակառուցման օրինակները՝ նպատակ ունենալով առաջարկել ժառանգության պահպանության և քաղաքային զարգացման միջև հավասարակշռված մոտեցումներ [2]:

Հետազոտության գիտական նորույթը պայմանավորված է Երևանի 20-րդ դարի ճարտարապետական ժառանգության պահպանության և վերակառուցման գործընթացների համալիր ուսումնասիրությամբ՝ դրանք դիտարկելով ոչ միայն որպես ճարտարապետական, այլև որպես քաղաքաշինական, մշակութային և սոցիալական փոխկապակցված երևույթներ: Աշխատանքում վերլուծվում են Երևանի 20-րդ դարի շենքերի պահպանության և վերակառուցման միջև առկա հակասությունները՝ բացահայտելով դրանց առաջացման հիմնական գործոնները և ազդեցությունը քաղաքի պատմամշակութային միջավայրի վրա:

Հետազոտության շրջանակում իրականացվել է Երևանի 20-րդ դարի ընթացքում կառուցված շենքերի պահպանության, վերականգնման և վերակառուցման գործընթացներում ի հայտ եկող հակասությունների համակարգային ուսումնասիրություն և դասակարգում՝ բացահայտելով դրանց առաջացման հիմնական պատճառներն ու դրսևորման ձևերը:

Երևանի պատմական կառուցապատման ձևավորման առանձնահատկությունները,

- 19-րդ դ. և 20-րդ դարասկզբի ճարտարապետական արժեքները,
- պատմական շենքերի արժեքավորման սկզբունքները,
- պատմական միջավայրի պահպանության անհրաժեշտությունը [3]:

Ստացված արդյունքները կարող են ծառայել որպես տեսական և գործնական հիմք Երևանի 20-րդ դ. ճարտարապետական ժառանգության պահպանության ռազմավարությունների մշակման և քաղաքաշինական որոշումների կայացման գործընթացում:

Հետազոտության շրջանակում վերլուծության են ենթարկվել Երևանի 20-րդ դարի շենքերի պահպանության և վերակառուցման գործընթացներում առկա հակասությունները, ինչը հնարավորություն է տվել բացահայտել և դասակարգել դրանց հիմնական դրսևորումներն ու առաջացման գործոնները: Իրականացվել է Երևանի 20-րդ դ. շենքերի պահպանության և վերակառուցման գործընթացներում առաջացող հակասությունների համակարգային ուսումնասիրություն և դասակարգում [4]: Վերլուծության արդյունքում առանձնացվել են հակասությունների մի քանի հիմնական խմբեր՝ քաղաքաշինական, ճարտարապետական, իրավական, սոցիալ-մշակութային

և տնտեսական: Քաղաքաշինական հակասությունները պայմանավորված են պատմական կառուցապատման պահպանման և ժամանակակից քաղաքային զարգացման պահանջների միջև առկա անհամապատասխանություններով: Ճարտարապետական հակասությունները կապված են շենքերի սկզբնական հորինվածքային և գեղարվեստական առանձնահատկությունների պահպանման ու դրանց գործառնության արդիականացման միջև հավասարակշռության խնդրի հետ: Իրավական հակասությունները դրսևորվում են 20-րդ դ. բազմաթիվ շենքերի պահպանական կարգավիճակի անորոշությամբ, ժառանգության պահպանության ոլորտում գործող նորմատիվային դաշտի թերություններով և վերահսկողական մեխանիզմների սահմանափակ արդյունավետությամբ:

Սոցիալ-մշակութային հակասությունները վերաբերում են հասարակության, մասնագիտական շրջանակների և որոշում կայացնող մարմինների կողմից նույն ճարտարապետական օբյեկտների արժեքավորման տարբեր մոտեցումներին: Տնտեսական հակասությունները պայմանավորված են ներդրումային շահերի, հողատարածքների արժեքի աճի և պատմական շենքերի պահպանության համար անհրաժեշտ ֆինանսական ռեսուրսների միջև առկա անհավասարակշռությամբ: Կատարված դասակարգումը հնարավորություն է տալիս ոչ միայն համակողմանիորեն գնահատել Երևանի 20-րդ դարի ճարտարապետական ժառանգության պահպանության հիմնախնդիրները, այլև մշակել դրանց լուծման առավել արդյունավետ ռազմավարություններ. ուղղված պատմամշակութային արժեքների պահպանության և ժամանակակից քաղաքաշինական զարգացման միջև հավասարակշռության ապահովմանը [5]:

Հետազոտության շրջանակում առաջարկվել են Երևանի 20-րդ դ. ճարտարապետական ժառանգության գնահատման համալիր չափանիշներ, ինչպես նաև պահպանության և քաղաքաշինական զարգացման շահերի համադրման սկզբունքներ [6]:

Այս հոդվածում նկարագրվում է.

- Երևանի քաղաքային միջավայրի վերագնահատման խնդիրները,
- ճարտարապետական ժառանգության արժեքավորման մոտեցումները,
- պահպանության և արդիականացման համադրման մեթոդաբանական սկզբունքները:

Գնահատման չափանիշները ներառում են պատմական-մշակութային արժեքի աստիճանի որոշում, ճարտարապետական ինքնատիպության և գեղարվեստական առանձնահատկությունների վերլուծություն, քաղաքաշինական համատեքստում շենքի դերակատարության գնահատում, ինչպես նաև սոցիալ-մշակութային նշանակության և հասարակական ընկալման ուսումնասիրություն: Այս մոտեցումը թույլ է տալիս դիտարկել շենքերը ոչ միայն որպես առանձին օբյեկտներ, այլև որպես քաղաքային միջավայրի ամբողջական համակարգի բաղադրիչներ: Պահպանության և զարգացման շահերի համադրման սկզբունքների շրջանակում առանձնացվել են մի քանի հիմնական ուղղություններ: Նախ՝ առաջնահերթություն է տրվում այն լուծումներին, որոնք ապահովում են պատմական շենքերի հնարավոր առավելագույն պահպանումը՝ դրանց գործառնության հարմարեցման միջոցով: Երկրորդ՝ առաջարկվում է վերակառուցման նախագծերի

պարտադիր բազմամասնագիտական փորձաքննություն՝ ներառելով ճարտարապետական, քաղաքաշինական, պատմամշակութային և իրավական գնահատականներ: Երրորդ՝ կարևոր է համարվում հանրային մասնակցության և մասնագիտական քննարկումների ինստիտուցիոնալացումը որոշումների ընդունման գործընթացում: Բացի այդ, առաջարկվում է մշակել ճկուն կարգավորող մեխանիզմներ, որոնք հնարավորություն կտան համատեղել ներդրումային և զարգացման ծրագրերը ժառանգության պահպանության պահանջների հետ՝ առանց պատմաճարտարապետական արժեքների կորստի: Այս մոտեցումը նպաստում է քաղաքային միջավայրի կայուն զարգացմանը և ապահովում է Երևանի ճարտարապետական ինքնության պահպանությունը ժամանակակից քաղաքաշինական զարգացումների պայմաններում՝

- հայկական պատմական ճարտարապետությունը,
- քաղաքաշինական զարգացումները,
- մշակութային ժառանգության պահպանության խնդիրները, ժամանակակից ճարտարապետական մոտեցումների և պատմական միջավայրի փոխհարաբերությունները [7]:

Նյութեր և մեթոդներ

Հետազոտության համար հիմք են ծառայել Երևանի 20-րդ դ. ճարտարապետական ժառանգությանը, քաղաքաշինական զարգացմանը և մշակութային ժառանգության պահպանությանը վերաբերող գիտական հրապարակումները, իրավական ակտերը, նախագծային փաստաթղթերը, արխիվային նյութերը և մասնագիտական ուսումնասիրությունները: Ուսումնասիրվել են նաև Երևանի տարբեր հատվածներում գտնվող 20-րդ դ. շենքերի վերակառուցման և պահպանության որոշակի օրինակներ, որոնք հնարավորություն են տվել բացահայտելու առկա խնդիրներն ու հակասությունները:

Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են պատմահամեմատական, նկարագրական-վերլուծական և դեպքերի ուսումնասիրման մեթոդներ: Պատմահամեմատական մեթոդը հնարավորություն է տվել գնահատել Երևանի ճարտարապետական միջավայրի փոփոխությունները տարբեր ժամանակաշրջաններում, իսկ նկարագրական-վերլուծական մեթոդի միջոցով ուսումնասիրվել են շենքերի պահպանության և վերակառուցման գործընթացների առանձնահատկությունները: Դեպքային ուսումնասիրությունների շրջանակում վերլուծվել են ընտրված շենքերի պահպանության, վերափոխման կամ քանդման օրինակները՝ գնահատելով դրանց ազդեցությունը քաղաքային միջավայրի և մշակութային ժառանգության պահպանման վրա: Տվյալների մշակման ընթացքում կատարվել է փաստաթղթային և բովանդակային վերլուծություն, տարբեր աղբյուրներից ստացված տեղեկատվության համադրություն, որն էլ հնարավորություն է տվել բացահայտելու Երևանի 20-րդ դ. շենքերի պահպանության և վերակառուցման գործընթացներում առկա հիմնական հակասությունները և դրանց պատճառահետևանքային կապերը [8]:

Յունեսկոյի (UNESCO) նյութերում քննարկվում է Երևանի պատմական քաղաքային միջավայրի պահպանության և արդիականացման հակասությունը՝ հատկապես 20-րդ դ. շերտերի հետ կապված: Իկոմոսի (ICOMOS) ուսումնասիրություններում ընդգծվում են.

- խորհրդային շրջանի ճարտարապետության պահպանության խնդիրները,
- քանդման/վերակառուցման հակասական քաղաքականությունները,
- արժեքների վերագնահատման դժվարությունները:

ՀՀ ԿԳՄՍ նախարարություն – մշակութային ժառանգության պահպանության քաղաքական փաստաթղթեր - պաշտոնական ծրագրերում քննարկվում են.

- պատմամշակութային հուշարձանների հաշվառումը,
- Երևանի քաղաքային շինարարության ինտենսիվ զարգացումը,
- վերակառուցման իրավական հակասությունները:

Երևանի քաղաքապետարան – քաղաքաշինական գլխավոր պլաններ.

Օրինակ՝ Երևանի զարգացման գլխավոր հատակագծերի և քաղաքաշինական ծրագրերի վերլուծություններում նշվում են.

- հին և նոր կառուցապատման բախումները,
- կենտրոնի խտացման և պահպանման հակասությունները:

ՀՀ ԳԱԱ (Ազգային գիտությունների ակադեմիա) ճարտարապետության և պատմության հետազոտություններ - իրապարակված գիտական հոդվածներում քննարկվում են՝

- 20-րդ դ. Երևանի ճարտարապետական շերտավորումը,
- խորհրդային մոդեռնիզմի արժեքի վերագնահատումը,
- քանդման/պահպանության գիտական բանավեճերը:

Հետազոտության գիտական նորույթը պայմանավորված է Երևանի 20-րդ դ. ճարտարապետական ժառանգության պահպանության և վերակառուցման գործընթացների համալիր ուսումնասիրությամբ, որի շրջանակում առաջին անգամ իրականացվել է այդ գործընթացներում առաջացող հակասությունների համակարգային վերլուծություն և դասակարգում՝ առանձնացնելով դրանց հիմնական դրսևորումները և կառուցվածքային առանձնահատկությունները: Հետազոտության ընթացքում բացահայտվել են Երևանի 20-րդ դ. շենքերի պահպանության և վերակառուցման հակասությունների առաջացման քաղաքաշինական, իրավական և սոցիալ-տնտեսական պատճառները [9]: Քաղաքաշինական գործոնները պայմանավորված են քաղաքի արագացված զարգացման, խիտ կառուցապատման, հողային ռեսուրսների սահմանափակության և պատմական միջավայրի ինտեգրման ոչ բավարար նախագծային մոտեցումների համադրությամբ: Իրավական գործոնները կապված են ժառանգության պահպանության ոլորտում օրենսդրական կարգավորումների թերի բնույթով, 20-րդ դարի շենքերի ոչ լիարժեք հաշվառմամբ, իրավական կարգավիճակի անորոշություններով և վերահսկողական մեխանիզմների սահմանափակ արդյունավետությամբ: Սոցիալ-տնտեսական գործոնները դրսևորվում են ներդրումային շահերի

գերակայությամբ, անշարժ գույքի շուկայի ակտիվացմամբ, հասարակության շրջանում ճարտարապետական ժառանգության գնահատման ոչ միանշանակ ընկալումներով: Բացի այդ, հետազոտության շրջանակում հիմնավորվել է, որ Երևանի 20-րդ դարի ճարտարապետական ժառանգության պահպանության խնդիրները ունեն ոչ միայն մասնագիտական, այլև կառավարման և քաղաքականության ձևավորման բնույթ: Այս համատեքստում առաջարկվել է շենքերի արժեքավորման համալիր մոտեցում, որը ներառում է պատմական, ճարտարապետական, քաղաքաշինական և սոցիալ-մշակութային չափանիշների համադրություն: Նշվել է նաև, որ արդյունավետ պահպանության ապահովումը հնարավոր է միայն զարգացման և ժառանգության պաշտպանության շահերի հավասարակշռված համադրման պայմաններում՝ համապատասխան իրավական և ինստիտուցիոնալ մեխանիզմների կատարելագործմամբ: Ստացված արդյունքները կարող են լինել որպես տեսական և կիրառական հիմք Երևանի 20-րդ դ. ճարտարապետական ժառանգության պահպանության ռազմավարությունների մշակման և քաղաքաշինական որոշումների ընդունման գործընթացների բարելավման համար:

Պատմական քաղաքային ժառանգության ուսումնասիրության արդյունքները կարող են ծառայել որպես տեսական և կիրառական հիմք պահպանության ռազմավարությունների մշակման, ինչպես նաև քաղաքաշինական պլանավորման և որոշումների ընդունման գործընթացների կատարելագործման համար [10]:

Արդյունքներ և քննարկում

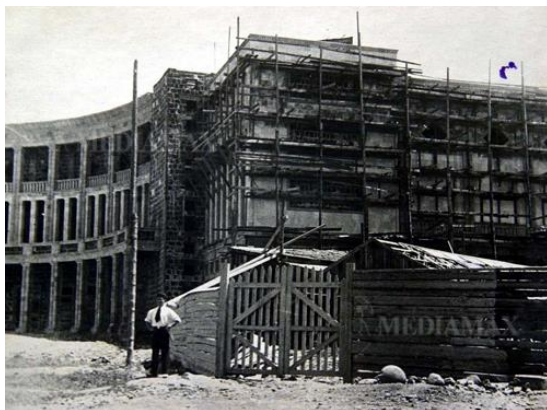
Հետազոտության արդյունքները ցույց են տալիս, որ Երևանի 20-րդ դ. ճարտարապետական ժառանգության պահպանության և վերակառուցման գործընթացներում առկա են բազմաշերտ հակասություններ, որոնք պայմանավորված են քաղաքաշինական զարգացման, տնտեսական շահերի և մշակութային ժառանգության պահպանության միջև անհամաձայնություններով: Ուսումնասիրված դեպքերը վկայում են, որ քաղաքային տարածքների վերակառուցման ընթացքում հաճախ առաջնահերթություն է տրվում տարածքների տնտեսական արդյունավետ օգտագործմանը, ինչի հետևանքով պատմաճարտարապետական արժեք ներկայացնող մի շարք շենքեր ենթարկվում են էական փոփոխությունների կամ կորցնում իրենց սկզբնական տեսքը:

Վերլուծությունը ցույց է տվել, որ հատկապես խորհրդային ժամանակաշրջանում կառուցված շենքերի նկատմամբ հասարակական և մասնագիտական գնահատականները միանշանակ չեն: Մի կողմից դրանք դիտարկվում են որպես 20-րդ դ. ճարտարապետական և քաղաքաշինական մտածողության կարևոր վկայություններ, մյուս կողմից՝ հաճախ ընկալվում են որպես ֆիզիկապես և գործառության համար հնացած կառույցներ, որոնք չեն համապատասխանում ժամանակակից պահանջներին: Այս հանգամանքը բարդացնում է դրանց պահպանության վերաբերյալ որոշումների ընդունումը: Օրինակ՝ **«Մոսկվա»** կինոթատրոնը, որը բացվել է **1936 թ. դեկտեմբերի 12-ին**: Այն կառուցվել է այն տարածքում, որտեղ նախկինում գտնվում էր **Սուրբ Պողոս-Պետրոս եկեղեցին**, որը խորհրդային իշխանությունների կողմից քանդվել էր 1930-ական թթ. (նկ.1):

«Մոսկվա» կինոթատրոնի տարածքը եղել է ժողովուրդների բարեկամությունը խորհրդանշող մի վայր: Այժմյան «Ալեն Էլեն» ակումբի տեղում դամբարան էր, «Մոսկվա» կինոթատրոնի տեղում՝ Պողոս-Պետրոս եկեղեցին, Նկարիչների Միության տեղում՝ մզկիթ էր, կողքը՝ բնակելի տներ, որտեղ պարսիկներ էին բնակվում, իսկ Ստանիսլավսկու թատրոնի տեղում ռուսական եկեղեցի էր: Կինոթատրոնի առջև դրված էր Խաչատուր Աբովյանի արձանը, որի հեղինակն էր ֆրանսահայ քանդակագործ Անդրեաս Տեր-Մարությանը: Հետագայում արձանը տեղափոխեցին Խաչատուր Աբովյանի անվան տուն-թանգարան: Կինոթատրոնի շենքը նախագծել են ճարտարապետներ **Տիրան Երկանյանը** և **Գևորգ Քոչարը**: «Մոսկվա» կինոթատրոնը Երևանի ամենահայտնի և պատմական մշակութային օջախներից է, որը շուրջ ինը տասնամյակ Հայաստանի կինոմշակույթի կարևոր կենտրոններից մեկն էր: Այն գտնվում է մայրաքաղաքի սրտում՝ Շառլ Ազնավուրի հրապարակի հարևանությամբ: Շենքը մի քանի անգամ վերակառուցվել է՝ **1960 թ.** ճարտարապետներ Գևորգ Քոչարի և **Թելման Գևորգյանի** նախագծով, **1983 թ.**՝ Բենիամին Արզումանյանի, Զ. Զաքարյանի, Ա. Իսրայելյանի և Ա. Մելիքյանի նախագծերով: Կինոթատրոնի շենքը խորհրդային շրջանի հայկական մոդեռնիզմի ուշագրավ նմուշներից է (նկ. 2): Այն կառուցված է տեղական բազմերանգ տուֆով, իսկ գլխավոր ճակատը բացվում է դեպի Շառլ Ազնավուրի հրապարակը (նկ. 3) [10]:

Նկ. 1. Մուրթ Պողոս-Պետրոս եկեղեցին (1930-ական թթ.)

Նկ. 2. «Մոսկվա» կինոթատրոնի շենքը խորհրդային շրջանում

Նկ. 3. Ներկայիս «Մոսկվա» կինոթատրոնը [10]

Շենքի ներքին հարդարման ժամանակ կիրառվել են ձայնամեկուսիչ նյութեր՝ ապահովելու բարձրորակ ակուստիկա կինոդահլիճներում: Այսօր «Մոսկվա» կինոթատրոնը շարունակում է պահպանել իր առանձնահատուկ տեղը Երևանի մշակութային կյանքում՝ համատեղելով պատմական ժառանգությունը և ժամանակակից կինոցուցադրության հնարավորությունները:

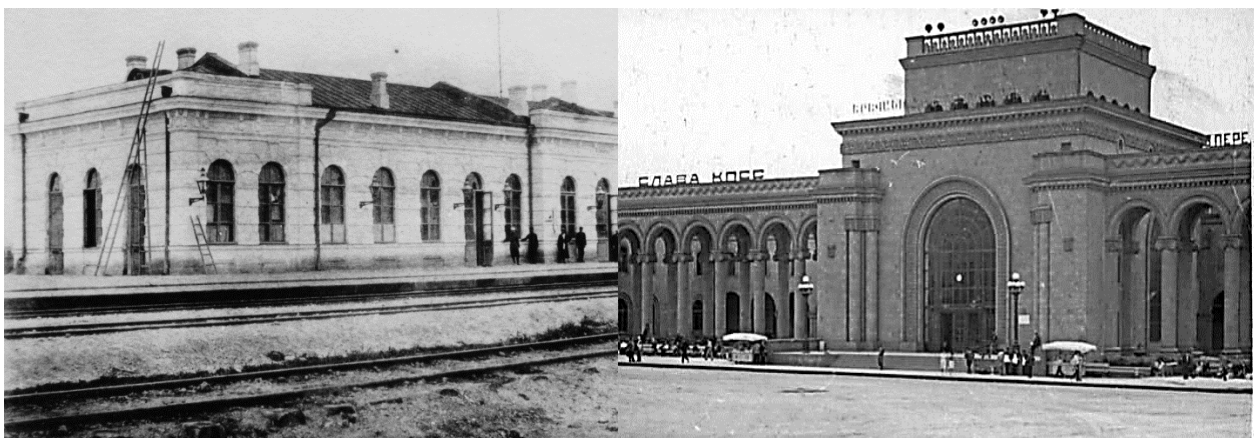
Մոսկվա կինոթատրոնը Երևանի կենտրոնական հրապարակային տարածքներից մեկում գտնվող կարևոր քաղաքային հասարակական նշանակության շենք է, որը ձևավորվել է 20-րդ դ. կեսերին՝ խորհրդային քաղաքաշինության և մշակութային ենթակառուցվածքների զարգացման համատեքստում: Շենքը բնութագրվում է պարզ մոնումենտալ ծավալային կոմպոզիցիայով, ֆունկցիոնալ լուծումների հստակությամբ և բաց հրապարակային միջավայրի հետ ինտեգրված ճարտարապետական կառուցվածքով: Կինոթատրոնը կարևոր դեր է ունեցել Երևանի մշակութային կյանքի կազմակերպման մեջ՝ հանդիսանալով զանգվածային մշակույթի տարածման հիմնական կենտրոններից մեկը: Դրա ճարտարապետական կերպարը համադրում է քաղաքային հասարակական շենքերին բնորոշ ներկայացուցչականությունը և գործառության պարզությունը, ինչը բնորոշ է այդ ժամանակաշրջանի մոդեռնիստական և ուշ ստալինյան ճարտարապետական մոտեցումներին: Ժամանակի ընթացքում շենքը ենթարկվել է մասնակի վերանորոգումների և ֆունկցիոնալ արդիականացման, ինչը որոշ դեպքերում առաջացրել է քննարկումներ դրա սկզբնական ճարտարապետական ամբողջականության պահպանման վերաբերյալ: Վերակառուցման գործընթացները ցույց են տալիս այն հակասությունը, որը գոյություն ունի պատմամշակութային արժեքի պահպանման և ժամանակակից շահագործման պահանջների միջև: Այս օբյեկտի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս բացահայտել Երևանի հասարակական նշանակության շենքերի պահպանության հիմնախնդիրները, ինչպես նաև գնահատել քաղաքային մշակութային միջավայրի փոփոխման գործընթացները 20-րդ դարի երկրորդ կեսից մինչև այսօր:

Օրինակ՝ **Երևանի երկաթուղային կայարանը** - (հաճախ պարզապես կոչվում է «Կայարան») Հայաստանի գլխավոր երկաթուղային հանգույցն է և երկրի ամենամեծ երկաթուղային կայարանը: Այն գտնվում է Երևանի հարավային հատվածում՝ Սասունցի Դավթի հրապարակում, քաղաքի կենտրոնից մոտ 2,8 կմ հեռավորության վրա: Կայարանն անմիջականորեն կապված է Երևանի մետրոպոլիտեն կայարանի հետ՝ հետիոտնային ստորգետնյա անցումով: Հայաստանի երկաթուղու թանգարանը գտնվում է Երևանի երկաթուղային կայարանի շենքում: Այն բացվել է 2009 թ.

հուլիսի 31-ին՝ նպատակ ունենալով պահպանել և ներկայացնել Հայաստանի երկաթուղու հարուստ պատմությունն ու զարգացման ուղին: Պատմությունը սկիզբ է առնում 1895 թ., երբ որոշում ընդունվեց կառուցել Թբիլիսի - Ալեքսանդրապոլ (ներկայիս Գյումրի) - Կարս երկաթուղին: Առաջին գնացքն Ալեքսանդրապոլ հասավ 1899 թ., իսկ 1902 թ. շահագործման հանձնվեց Ալեքսանդրապոլ-Երևան երկաթուղային գիծը: Թանգարանը ներկայացնում է այս ամբողջ պատմական ընթացքը՝ մինչև մեր օրերը (նկ. 4):

1908 թ. երկաթուղին երկարացվեց դեպի Ջուլֆա ուղղություն, որն այն ժամանակ կարևոր միջազգային երթուղի էր: Ներկայիս կայարանի շենքի նախագծումը սկսվել է 1947 թ., շինարարությունն իրականացվել է 1952–1955 թթ., իսկ պաշտոնական բացումը տեղի է ունեցել 1956 թ. հուլիսի 22-ին: Ճարտարապետը եղել է Էդմոնդ Տիգրանյանը: Կայարանը խորհրդային շրջանի հայկական ճարտարապետության ամենանշանավոր օրինակներից է: Այն կառուցված է հայկական վարդագույն տուֆից և համադրում է դասական ու հայկական ազգային ձևավորումները: Հիմնական առանձնահատկություններն են. եռակամար գլխավոր մուտքը, երկար սյունաշարերը, կենտրոնական ռոտոնդան, վեցանկյուն սրահով աշտարակը, որը վերջնական տեսքն ստացել է 1969 թ., մարմարով և գրանիտով ձևավորված ներքին սրահները: Կայարանի դիմաց տեղադրված է Հայաստանի ամենահայտնի հուշարձաններից մեկը՝ Սասունցի Դավթի արձանը, որի հեղինակը Երվանդ Քոչարն է (նկ. 5): 1959 թ. այն դարձել է Երևանի խորհրդանիշներից մեկը:

2010 թ. կայարանը ենթարկվել է հիմնովին վերակառուցման և արդիականացման, որի ընթացքում վերանորոգվել են ներքին սրահները, տեղադրվել են ժամանակակից էլեկտրոնային տեղեկատվական ցուցատախտակներ, բարելավվել են տոմսարկղերը, առանձնացվել են միջազգային և ներքին երթուղիների սպասասրահները, իսկ շենքի պատմական ճարտարապետական տեսքը լիովին պահպանվել է: Կայարանում գործում են տոմսարկղեր, սպասասրահներ, ուղեբեռի ծառայություններ, հյուրանոց, սրճարաններ և առևտրային կետեր, ավտոկայանատեղի, Հայաստանի երկաթուղու թանգարան, որը բացվել է 2009 թ. հուլիսի 31-ին (նկ. 6) [11]:

Նկ.4. Երևան երկաթուղային կայարանի շենքը

Նկ. 5. Մասունցի Դավթի հրապարակ

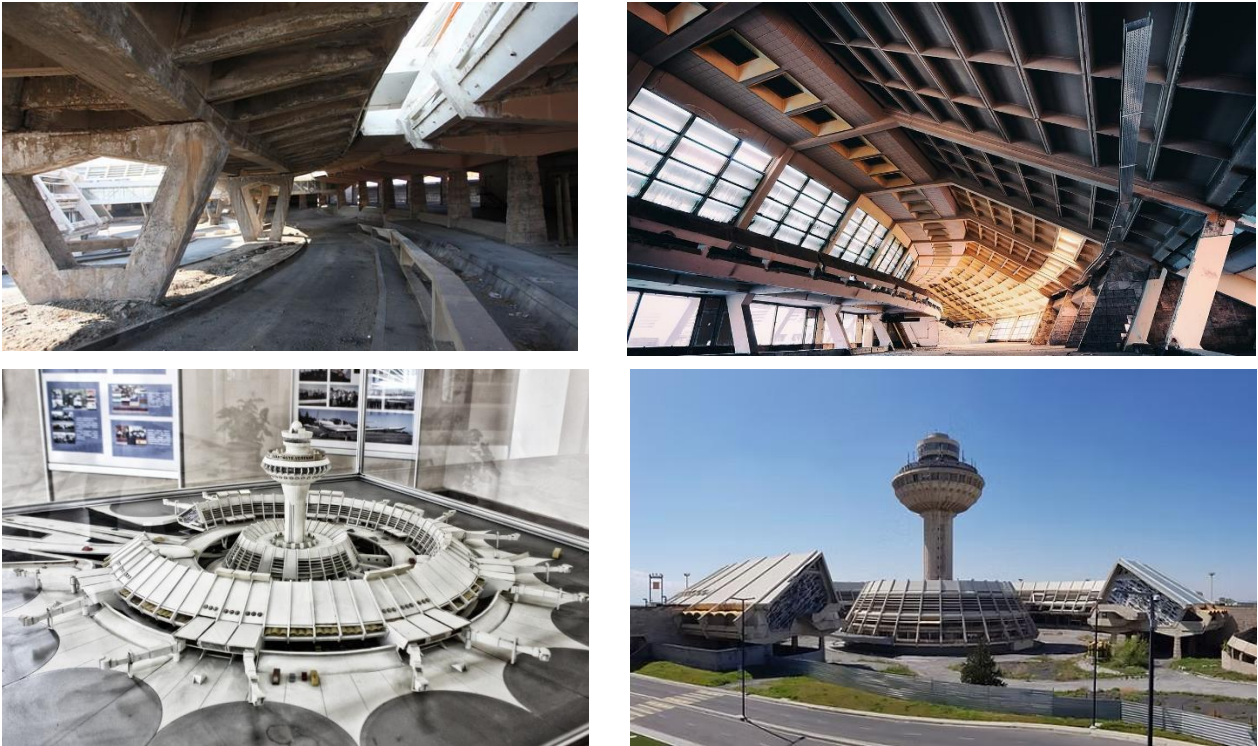

Նկ. 6. Հայաստանի երկաթուղու թանգարան [11]

Գնացքների հիմնական ուղղություններ՝ Երևանի կայարանից իրականացվում են ուղևորափոխադրումներ տարբեր ուղղություններով: Երևանի ներկայիս երկաթուղային կայարանը պատկերված է եղել **1993 թ. հայկական 10 դրամանոց թղթադրամի** վրա: Այն համարվում է Երևանի կարևորագույն տրանսպորտային հանգույցներից մեկը և քաղաքի հարավային հատվածի քաղաքաշինական հիմնական առանցքներից է: Կայարանի տարածքում պահպանվում է պատմական շոգեքարշ (№ 3ա705-46), որը թանգարանի ցուցանմուշներից է: Այսօր Երևանի երկաթուղային կայարանը շարունակում է մնալ Հայաստանի հիմնական երկաթուղային դարպասը՝ միավորելով ներքին և միջազգային երկաթուղային երթուղիները և հանդիսանալով քաղաքի ամենաճանաչելի ճարտարապետական խորհրդանիշներից մեկը: **Երևանի երկաթուղային կայարանը** Երևանի 20-րդ դ. քաղաքաշինական և տրանսպորտային ենթակառուցվածքների կարևորագույն հանգույցներից մեկն է: Շենքը ձևավորվել է ստալինյան շրջանի ճարտարապետական մոտեցումների ազդեցությամբ՝ արտահայտելով մոնումենտալություն, սիմետրիկ կոմպոզիցիա և ներկայացուցչական քաղաքային դարպասի գաղափար: Կայարանի ճարտարապետական լուծումները բնութագրվում են ծավալային հստակ կազմակերպվածությամբ, կենտրոնական առանցքի ընդգծմամբ և դեկորատիվ-կլասիցիստական տարրերի կիրառմամբ, որոնք նպատակ ունեին ընդգծելու պետական նշանակության և քաղաքային կարևորության գաղափարը: Այն ոչ միայն տրանսպորտային օբյեկտ է, այլ նաև քաղաքային տարածական ընկալման կարևոր բաղադրիչ, որը ձևավորում է Երևանի հարավային մուտքի ճարտարապետական կերպարը: Կայարանի պատմության ընթացքում իրականացվել են տարբեր աստիճանի վերանորոգումներ և արդիականացումներ, որոնք ուղղված են եղել գործառության պահանջների բավարարմանը: Սակայն այդ գործընթացները որոշ դեպքերում հանգեցրել են սկզբնական ճարտարապետական լուծումների մասնակի փոփոխության, ինչն առաջացրել է քննարկումներ պատմամշակութային արժեքի պահպանման վերաբերյալ: Հայաստանի երկաթուղու թանգարանը կարևոր մշակութային և տեխնիկական ժառանգության կենտրոն է: Այն հնարավորություն է տալիս այցելուներին ծանոթանալ երկրի տնտեսական և տրանսպորտային զարգացման պատմությանը, ինչպես նաև հասկանալ երկաթուղու դերը Հայաստանի արդյունաբերության, առևտրի և հասարակական կյանքի ձևավորման գործում:

«Զվարթնոց» օդանավակայանի հին տերմինալը՝ որպես խորհրդային մոդեռնիզմի ճարտարապետական ժառանգություն համարվում է խորհրդային և հայկական մոդեռնիզմի առավել ինքնատիպ ստեղծագործություններից մեկը: «Զվարթնոց» օդանավակայանը Հայաստանի գլխավոր օդային դարպասն է և գործում է 1961 թվականից: Նոր, ժամանակակից ուղևորային տերմինալի գաղափարը ձևավորվեց 1970-ականների սկզբին. 1971–1972 թթ. երկփուլ մրցույթի արդյունքում հաղթող են ճանաչվել ճարտարապետներ և ինժեներներ՝ Արթուր Թարխանյանը, Սպարտակ Խաչիկյանը, Լևոն Չերքեզյանը և Ժորժ Շեխյանը: Սկզբնական նախագծային տարբերակներում նախատեսվում էին ավելի ավանդական՝ գծային լուծումներ, սակայն նախագծի մշակման ընթացքում ճարտարապետները հրաժարվեցին այդ մոտեցումից և անցան շրջանաձև, կենտրոնական կազմակերպմամբ կառուցվածքի: Նոր լուծման հիմքում դրվեց ոչ միայն արտահայտիչ ձևը, այլև օդանավակայանի ֆունկցիոնալ արդյունավետությունը. կենտրոնական հորինվածքը հնարավորություն էր տալիս կրճատել ուղևորների տեղաշարժի ճանապարհները և ռացիոնալ կազմակերպել ուղևորների սպասարկումն ու օդանավերի հետ կապը: Տերմինալի ծավալատարածական հորինվածքը կազմված է միմյանց մեջ ներառված երկու կտրված կոնաձև ծավալներից: Ներքին, ավելի փոքր կոնաձև ծավալում տեղակայված էր ժամանման գոտին, իսկ արտաքին օդակաձև հատվածում՝ ուղևորների սպասարկման և մեկնելու հետ կապված հիմնական տարածքները: Կենտրոնում բարձրանում է մոտ **61 մետր** բարձրությամբ աշտարակը, որի վերին հատվածում գտնվում էին օդային երթևեկության կառավարման ծառայությունը և ռեստորանը: Կառույցի շրջանաձև համակարգը հատկապես ուշագրավ էր իր ֆունկցիոնալ տրամաբանությամբ: Օրինակ՝ տերմինալի մուտքից մինչև գրանցման սրահ հեռավորությունն ընդամենը **13,5 մ** էր, իսկ անվտանգության գոտուց մինչև օդանավի սրահ տանող հեռավորությունը՝ նույնպես մոտ **13,5 մ**: Ժամանման հատվածից դեպի ուղեբեռի ստացման շրջանաձև գոտի ուղևորները շարժվում էին ապակեպատ ճառագայթաձև անցումներով, որոնց երկարությունը մոտ **100 մ** էր: Տերմինալի շինարարությունն իրականացվել է 1970-ականների երկրորդ կեսին, իսկ այն շահագործման հանձնվեց 1980 թ.: Այսպիսով, այն ճիշտ է ներկայացնել ոչ թե որպես 1961 թ. կառուցված շրջանաձև տերմինալ, այլ որպես 1961 թ.-ից գործող օդանավակայանի համար 1970-ականներին նախագծված և 1980 թ. շահագործման հանձնված նոր ուղևորային համալիր: Շենքի հիմնական կառուցատարրերն էին երկաթբետոնը և ապակին, որոնք ընդգծում էին մոդեռնիստական ճարտարապետության տեխնոլոգիական բնույթը: Տերմինալի գեղարվեստական լուծումները նույնպես առանձնահատուկ նշանակություն ունեն: Շրջանաձև հատակագիծը և ծավալատարածական կոմպոզիցիան դիտարկվում են որպես ակնարկ 7-րդ դ. Զվարթնոց տաճարի հորինվածքին, ինչի շնորհիվ կառույցը համադրում էր միջազգային մոդեռնիզմի սկզբունքները հայկական ազգային ճարտարապետական ավանդույթների հետ: Այդ առանձնահատկությունն այն դարձնում է ոչ միայն ինժեներական, այլև մշակութային ինքնության արտահայտություն: Քաղաքաշինական տեսանկյունից օդանավակայանը կարևոր դեր ուներ Երևանի արևմտյան մուտքի ձևավորման գործում: Այն նախագծվել էր որպես մայրաքաղաքի գլխավոր տրանսպորտային հանգույց և

միջազգային ներկայացուցչական համալիր՝ խորհրդանշելով հանրապետության տեխնոլոգիական և տնտեսական զարգացումը: Օդանավակայանի ճարտարապետական կերպարը տասնամյակներ շարունակ եղել է Հայաստանի խորհրդանշներից մեկը և հաճախ օգտագործվել է միջազգային հրատարակություններում ու զբոսաշրջային նյութերում: 2001 թ. օդանավակայանի կառավարումը կոնցեսիոն պայմանագրով փոխանցվեց «Արմենիա միջազգային օդանավակայաններ» ընկերությանը, որից հետո սկսվեց նոր ուղևորային համալիրի կառուցումը (նկ. 7), [12]:

Նկ. 7. «Զվարթնոց» օդանավակայանի շրջանաձև տերմինալը [12]

Նոր ժամանման սրահը շահագործման հանձնվեց 2006 թ., մեկնման սրահը՝ 2007 թ., իսկ ամբողջական նոր տերմինալը՝ 2011 թ.: Դրանից հետո հին շրջանաձև տերմինալը դադարեց օգտագործվել իր սկզբնական նշանակությամբ: Հենց այս փուլում ձևավորվեցին պահպանության հիմնական հակասությունները: Նոր տերմինալի կառուցումը բավարարում էր ավիացիոն անվտանգության, սեյսմակայունության և ուղևորահոսքի ժամանակակից պահանջները, սակայն միաժամանակ հարցականի տակ դրեց հին տերմինալի հետագա ճակատագիրը: Ներդրումային ծրագրերի շրջանակներում քննարկվում էր դրա մասնակի կամ ամբողջական ապամոնտաժումը, ինչը լայն արձագանք ստացավ մասնագիտական հանրության շրջանում: Ժամանակակից ճարտարապետական ժառանգության պահպանությամբ զբաղվող **DOCOMOMO International** կազմակերպությունը և բազմաթիվ հայ ճարտարապետներ հանդես եկան շենքի պահպանության օգտին՝ այն գնահատելով որպես խորհրդային մոդեռնիզմի համաշխարհային նշանակության արժեքավոր նմուշ:

«Զվարթնոցի» հին տերմինալի օրինակը ցույց է տալիս, որ 20-րդ դ. երկրորդ կեսի ճարտարապետական ժառանգության պահպանությունը բախվում է մի շարք խնդիրների՝ իրավական պաշտպանության սահմանափակ մեխանիզմներ, ներդրումային շահերի գերակայություն, արդիականացման տեխնիկական պահանջներ և մոդեռնիստական ճարտարապետության արժեքի ոչ լիարժեք հասարակական ընկալում: Միննույն ժամանակ միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ նման կառույցները հնարավոր է վերագործարկել նոր գործառույթներով (թանգարան, մշակութային կենտրոն, ցուցասրահ կամ ավիացիայի պատմության կենտրոն)՝ պահպանելով դրանց ճարտարապետական ինքնությունն ու քաղաքաշինական նշանակությունը:

Վերոնշյալ օրինակների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ Երևանի 20-րդ դ. ճարտարապետական ժառանգության պահպանության հիմնական հակասությունները պայմանավորված են մի քանի փոխկապակցված գործոններով.

- պատմամշակութային արժեքների և ներդրումային շահերի բախմամբ,
- խորհրդային մոդեռնիզմի ժառանգության նկատմամբ ոչ միանշանակ հասարակական և մասնագիտական վերաբերմունքով,
- պահպանության իրավական մեխանիզմների թերի կիրառմամբ,
- հուշարձանների նոր գործառույթների հարմարեցման ընթացքում ճարտարապետական ինքնության կորստի վտանգով,
- քաղաքաշինական զարգացման և պատմական միջավայրի պահպանության միջև հավասարակշռության բացակայությամբ:

Կարեն Դեմիրճյանի անվան մարզահամերգային համալիրը և Երևանի երկաթուղային կայարանը վկայում են, որ հնարավոր է իրականացնել արդիականացում՝ պահպանելով կառույցների հիմնական ճարտարապետական գաղափարը, պատմական հիշողությունը և քաղաքաշինական նշանակությունը: Հետևաբար, Երևանի 20-րդ դ. ճարտարապետական ժառանգության պահպանության արդյունավետ ռազմավարությունը պետք է հիմնված լինի ոչ միայն իրավական պաշտպանության, այլև գիտական վերականգնման, բազմամասնագիտական գնահատման և հանրային մասնակցության սկզբունքների վրա:

Ուսումնասիրությունը կարևոր է Երևանի 20-րդ դ. հասարակական նշանակության շենքերի պահպանության և վերակառուցման խնդիրների բացահայտման տեսանկյունից, քանի որ այն ցուցադրում է գործառութային արդիականացման և ճարտարապետական ինքնության պահպանման միջև առկա բնորոշ հակասությունները: Չնայած մշակութային ժառանգության պահպանության ոլորտում առկա կարգավորումներին, 20-րդ դ. բազմաթիվ շենքեր չունեն բավարար իրավական պաշտպանություն, քանի որ դրանց պատմամշակութային արժեքը դեռևս ամբողջությամբ գնահատված և ամրագրված չէ: Արդյունքում վերակառուցման նախագծերի իրականացման ընթացքում հաճախ առաջանում են մասնագիտական և հանրային տարաձայնություններ: Քննարկման արդյունքում կարելի է եզրակացնել, որ Երևանի 20-րդ դ. շենքերի պահպանության հիմնախնդիրները չեն սահմանափակվում միայն ճարտարապետական հարցերով, այլ ներառում են

նաև սոցիալական, մշակութային և տնտեսական բաղադրիչներ: Քաղաքի պատմական միջավայրի պահպանության համար անհրաժեշտ է մշակել համալիր մոտեցումներ, որոնք հնարավորություն կտան համատեղել ժառանգության պահպանության պահանջները և ժամանակակից քաղաքաշինական զարգացման նպատակները [13]: Այդ նպատակով կարևոր է ճարտարապետական արժեքների վերագնահատումը, իրավական պաշտպանության մեխանիզմների կատարելագործումը և մասնագիտական ու հանրային մասնակցության ընդլայնումը որոշումների կայացման գործընթացում:

Եզրակացություն

Երևանի 20-րդ դ. շենքերը քաղաքի պատմամշակութային և ճարտարապետական ժառանգության կարևոր բաղադրիչներ են՝ արտացոլելով տվյալ ժամանակաշրջանի քաղաքաշինական, գեղարվեստական և հասարակական զարգացումները:

Հետազոտությունը ցույց տվեց, որ շենքերի պահպանության և վերակառուցման գործընթացներում հիմնական հակասությունները պայմանավորված են մշակութային ժառանգության պահպանության և քաղաքային զարգացման տնտեսական ու գործառության պահանջների միջև առկա անհամապատասխանություններով: Բացահայտվեց, որ հատկապես խորհրդային ժամանակաշրջանի ճարտարապետական ժառանգության գնահատման հարցում առկա են մասնագիտական և հասարակական տարբեր մոտեցումներ, ինչը հաճախ բարդացնում է պահպանության վերաբերյալ որոշումների ընդունումը:

Ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ 20-րդ դ. բազմաթիվ շենքեր չունեն բավարար իրավական պաշտպանություն, ինչը մեծացնում է դրանց ձևափոխման կամ կորստի վտանգը վերակառուցման ծրագրերի իրականացման ընթացքում: Երևանի պատմամշակութային միջավայրի պահպանության արդյունավետությունը հնարավոր է բարձրացնել միայն համալիր և հավասարակշռված քաղաքականության միջոցով, որը կներառի ճարտարապետական արժեքների գիտական գնահատում, իրավական պաշտպանության կատարելագործում և հանրային մասնակցության ակտիվացում: Երևանի 20-րդ դ. ճարտարապետական ժառանգության պահպանության և վերակառուցման միջև հավասարակշռության ապահովումը կարևոր նախապայման է քաղաքի պատմական ինքնության պահպանման և կայուն քաղաքաշինական զարգացման համար:

Գրականություն

- [1] **M. Sahakyan, A. Aloyan**, Current Tendencies of the Yerevan Small Center Revaluation and Modernization, in: Proceedings of the 4th International Conference on Architecture: Heritage, Traditions and Innovations (AHTI 2022). Athena Publishing, 2023, pp.383–389, DOI: <https://doi.org/10.55060/s.atssh.221230.052>.
- [2] **L. Abrahamian**, Tamanyan's Yerevan Between Constructivism and Stalin Era Architecture. KnE Social Sciences (2018), <<https://www.neliti.com/publications/508319/tamanyan-s-yerevan-between-constructivism-and-stalin-era-architecture>>.

- [3] **M. A. Gasparian**, Architecture of Yerevan of the 19th and early 20th century: City in space and time. Palmarium Publishing, Riga, 2018, 476 p.
- [4] **M.G. Brambilla**, Loss of Historical Architectural Settings in the Republic of Armenia, in: Proceedings of the 15th ICOMOS General Assembly and International Symposium: “Monuments and Sites in Their Setting – Conserving Cultural Heritage in Changing Townscapes and Landscapes”. Xi’an, China, 2005, pp. 1–11.,
<<https://publ.icomos.org/publicomos/jlbSai?html=Pag&page=Pml/Not&base=technica&ref=462740337DED6AA9725AE53364F31FD5>>.
- [5] **K.R. Azatyan**, Residential Architecture of Yerevan in 20th Century: Multifunctionality in the Structure of Residential Buildings of the First Half of the Century, Vestnik MGSU 12 (9(108)) (2017) 962–970.
- [6] **N. Mkhitarian**, Architectural Appearance of Yerevan 1932–1955, Scientific Papers of National University of Architecture and Construction of Armenia 89 (2) (2024) 53–68,
<<https://sp.nuaca.am/index.php/sp/article/view/75>>.
- [7] https://whc.unesco.org/en/hul/?utm_source.
- [8] ICOMOS. Approaches for the Conservation of Twentieth-Century Architectural Heritage: Madrid Document 2014. ICOMOS, 2014, 53 p.
- [9] UNESCO. Recommendation on the Historic Urban Landscape. Paris: UNESCO. UNESCO World Heritage Centre – Recommendation on the Historic Urban Landscape, 2011, 64 p.,
<https://whc.unesco.org/en/series/27?utm_source>.
- [10] https://www.visiterevan.am/places/details/545/am/?utm_source,
https://moscowcinema.com/am/about?utm_source=chatgpt.com
- [11] https://www.visiterevan.am/uobjects/details/139/en/?utm_source,
https://en.wikipedia.org/wiki/Yerevan_railway_station?utm_source.
- [12] https://armenpress.am/hy/article/707857/amp?utm_source,
https://visiterevan.am/places/details/671/en/?utm_source.
- [13] https://www.livelib.ru/book/1001453160-arhitektura-sovetskoy-armenii-architecture-of-the-soviet-armenia-artsvin-grigoryan?utm_source.

ПРОТИВОРЕЧИЯ ПРИ СОХРАНЕНИИ И РЕКОНСТРУКЦИИ ЗДАНИЙ 20-ГО ВЕКА В Г. ЕРЕВАНЕ

Арменуи Альбертовна Алексанян, Ара Грайрович Овсепян

Национальный университет архитектуры и строительства Армении, г. Ереван, РА
aleksanyan.armenuhi@yandex.com

Статья посвящена исследованию противоречий, возникающих в процессе сохранения и реконструкции зданий г. Еревана, построенных в 20-м веке. Рассматриваются проблемы взаимодействия между градостроительным развитием, сохранением культурного наследия и экономическими интересами, оказывающими влияние на формирование архитектурного облика столицы. Анализируются проекты реконструкции, реализованные в различных районах г. Еревана, а также их воздействие на историко-культурную среду и городскую идентичность. Особое внимание уделяется вопросам оценки архитектурного наследия советского периода, правового регулирования и участия общественности в

процессах принятия решений. Результаты исследования свидетельствуют о необходимости выработки сбалансированного подхода, сочетающего принципы охраны наследия с современными требованиями градостроительного развития.

Ключевые слова: г. Ереван, архитектура 20-го века, культурное наследие, историческая среда, реконструкция, сохранение, архитектурная идентичность

CONTRADICTIONS OF THE PRESERVATION AND RECONSTRUCTION OF 20TH-CENTURY BUILDINGS IN YEREVAN

Armenuhi Aleksanyan*, Ara Hovsepyan

National University of Architecture and Construction of Armenia, Yerevan, RA

*aleksanyan.armenuhi@yandex.com

This study examines the contradictions arising from the preservation and reconstruction of twentieth-century buildings in Yerevan. It explores the challenges associated with balancing urban development, cultural heritage conservation, and economic interests, all of which significantly influence the architectural character of the capital. This study analyzes reconstruction projects implemented in different districts of Yerevan and evaluates their impact on the historical and cultural environment, as well as urban identity. Particular attention was paid to the assessment of Soviet-era architectural heritage, legal regulations, and public participation in decision-making processes. The findings highlight the need for a balanced approach that integrates heritage conservation principles with contemporary urban development demands.

Keywords: Yerevan, twentieth-century architecture, cultural heritage, historic environment, reconstruction, preservation, architectural identity

Ալեքսանյան Արմենուհի Ալբերտի (ՀՀ, ք. Երևան) – ՃՇՀԱՀ, Դիզայն ամբիոն, ասիստենտ (+374)94477434, aleksanyan.armenuhi@yandex.com, **Հովսեփյան Արա Հրայրի (ՀՀ, ք. Երևան) – ՃՇՀԱՀ, Ճարտարապետական նախագծման և Ճարտարապետական միջավայրի դիզայնի ամբիոն, հայցորդ,** (+374)95000095, ara-hovsepyan.95@mail.ru

Алексанян Арменуи Альбертовна (РА, г. Ереван) – НУАСА, кафедра Дизайна, ассистент, (+374)94477434, aleksanyan.armenuhi@yandex.com, **Овсепян Ара Грайрович (РА, г. Ереван) – НУАСА, кафедра Архитектурного проектирования и дизайна архитектурной среды, соискатель,** (+374)95000095, ara-hovsepyan.95@mail.ru

Aleksanyan Armenuhi (RA, Yerevan) – NUACA, Department of Design, Assistant, (+374)94477434, aleksanyan.armenuhi@yandex.com, **Hovsepyan Ara (RA, Yerevan) – NUACA, Chair of Architectural Design and Design of Architectural Environment, claimant,** (+374) 95000095, ara-hovsepyan.95@mail.ru

Ներկայացվել է՝ 20.07.2026թ.

Գրախոսվել է՝ 30.07.2026թ.

Ընդունվել է տպագրության՝ 30.09.2026թ.